

پویا نعمت‌اللهی و محمدرضا رسولی

•

برجام؛ هماوردی گفتمان‌های رسانه‌ای

•

www.ketab.ir

نشرنی

سرشناسه: نعمت‌اللهی، پویا، ۱۳۵۲- • عنوان و نام پدیدآور: برجام؛ هم‌آوردی گفتمان‌های رسانه‌ای / پویا نعمت‌اللهی، محمدرضا رسولی • مشخصات نشر: تهران، نشر نی، ۱۴۰۲ • نوبت چاپ: چاپ اول، ۱۴۰۲ • مشخصات ظاهری: ۲۰۷ ص • شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۶-۰۶۰۰۰-۰ • وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا • یادداشت: کتابخانه: ص [۱۹۹]- ۲۰۷ • موضوع: برنامه جامع اقدام مشترک، ۲۰۱۵م، ۱۴ ژوئیه، Joint Comprehensive Plan of Action, 2015 • شناسه افزوده: 14 daily انرژی اتمی - ایران - سیاست دولت، Nuclear energy - Government policy - Iran • شناسه افزوده: رسولی، محمدرضا، ۱۳۴۴ فروردین- • رده‌بندی کنگره: KZ۵۶۷۵ • رده‌بندی دیویی: ۳۲۷/۱۷۴۷۰۹۵۵ • شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۱۸۵۹۸

قیمت: ۲۳۰۰۰۰ تومان

www.ketab.ir

نشرنی

برجام؛ هم‌آوردی گفتمان‌های رسانه‌ای
پویا نعمت‌اللهی و محمدرضا رسولی

ویراستار: آزاده کاظمی

صفحه‌آرا: الهه خلیج‌زاده

لیتوگرافی: باختر • چاپ و صحافی: غزال

چاپ اول: تهران، ۱۴۰۳، ۷۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۶-۰۶۰۰۰-۰

نشانی: تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان رهی معیری، تقاطع خیابان فکوری، شماره ۲۰
کد پستی: ۱۴۱۳۷۱۷۳۷۱، تلفن دفتر نشر: ۸۸۰۲۱۲۱۴، تلفن واحد فروش: ۸۸۰۰۴۶۵۸-۹، نمابر: ۸۹۷۸۲۴۶۴
www.nashreny.com • email: info@nashreny.com • nashreny

© تمامی حقوق این اثر برای نشرنی محفوظ است. هرگونه استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن، کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر ممنوع است.

فهرست مطالب

مقدمه نویسندگان.....	۱۱
فصل اول: کلیات و چارچوب.....	۱۵
بخش اول: گفتمان و تحلیل گفتمان.....	۱۵
۱-۱ گفتمان چیست؟.....	۱۵
۲-۱ تحلیل گفتمان.....	۱۶
۳-۱ پیدایش تحلیل گفتمان انتقادی.....	۱۷
۴-۱ مبانی تحلیل انتقادی گفتمان.....	۱۸
۵-۱ رویکردهای موجود در تحلیل انتقادی گفتمان.....	۲۰
۱-۵-۱ رویکرد ون دایک (اجتماعی-شناختی).....	۲۰
۲-۵-۱ رویکرد فرکلاف.....	۲۲
۳-۵-۱ رویکرد روث و داک.....	۲۶
بخش دوم: گفتمان به مثابه نظریه.....	۲۸
۶-۱ نظریه گفتمان چیست؟.....	۲۸
۷-۱ چارچوب نظری مدل.....	۳۱
۸-۱ مؤلفه‌ها و مفاهیم نظریه گفتمان.....	۳۳
۱-۸-۱ ضدیت و غیریت.....	۳۴
۲-۸-۱ غیر سازنده.....	۳۵
۳-۸-۱ هم‌ارزی و تفاوت.....	۳۶
۴-۸-۱ دال تهی.....	۳۸

- ۹-۱ قدرت در نظریه گفتمان..... ۳۹
- ۱۰-۱ اسطوره و تصور اجتماعی..... ۴۰
- ۱۱-۱ سوژه و هویت..... ۴۲
- ۱۲-۱ برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی..... ۴۴
- ۱۳-۱ ابزارهای برجسته‌سازی و حاشیه‌رانی در زبان..... ۴۵
- بخش سوم: ابعاد پژوهش..... ۴۷
- ۱۴-۱ توافق هسته‌ای برجام..... ۴۷
- ۱-۱۴-۱ گفتمان‌های رقیب..... ۴۸
- ۱۵-۱ سؤالات اساسی..... ۴۹
- ۱۶-۱ پیکره اسناد مورد بررسی..... ۵۱
- ۱۷-۱ شیوه پژوهش و سطوح تحلیل..... ۵۳
- فصل دوم: مروری بر فعالیت‌های هسته‌ای ایران**..... ۵۵
- بخش اول: فعالیت‌های قبل از انقلاب اسلامی..... ۵۵
- ۱-۲ اولین تلاش‌ها..... ۵۵
- ۲-۲ همکاری‌های هسته‌ای ایران و آلمان..... ۵۶
- ۳-۲ همکاری‌های هسته‌ای ایران و فرانسه..... ۵۷
- ۴-۲ همکاری‌های هسته‌ای ایران با سایر کشورها..... ۵۷
- ۱-۴-۲ کانادا..... ۵۷
- ۲-۴-۲ استرالیا..... ۵۸
- ۳-۴-۲ انگلستان..... ۵۸
- ۵-۲ سایر فعالیت‌های هسته‌ای قبل از انقلاب اسلامی..... ۵۸
- ۶-۲ نیروگاه‌های اتمی..... ۵۹
- بخش دوم: فعالیت‌های هسته‌ای بعد از انقلاب اسلامی..... ۵۹
- ۷-۲ اهم اقدامات و فعالیت‌های هسته‌ای ایران بعد از انقلاب..... ۶۰
- ۸-۲ مختصری در باب تحریم‌ها..... ۶۵
- ۹-۲ تحریم‌های فراروی ایران در آغاز دولت روحانی..... ۶۷
- ۱۰-۲ پرونده هسته‌ای ایران در دوران حسن روحانی..... ۶۸
- فصل سوم: برجام چگونه شکل گرفت؟**..... ۷۰
- ۱-۳ وضعیت پرونده هسته‌ای در آغاز دولت حسن روحانی..... ۷۰

۲-۳	اینک برجام.....	۷۲
۳-۳	روز اجرا در دی ماه ۱۳۹۴.....	۷۳
۴-۳	تأیید برجام در مجلس شورای اسلامی ایران.....	۷۳
۵-۳	بعد از برجام چه اتفاقی برای تحریم‌ها می افتد؟.....	۷۵
۱-۵-۳	برخی شاخص‌های اقتصادی.....	۷۶
۶-۳	برجام تهدید می شود؟.....	۷۸
۷-۳	خروج آمریکا از برجام.....	۷۹
۱-۷-۳	وسعت تحریم‌ها.....	۷۹
۲-۷-۳	واکنش‌ها به خروج از برجام.....	۸۱
۸-۳	آثار و عواقب خروج آمریکا از برجام.....	۸۲
۸۶	فصل چهارم: گفت‌وگو و ارتباطات سیاسی.....	
۱-۴	رسانه‌ها و شراکت در بازی قدرت.....	۸۶
۲-۴	سه نسل از ارتباطات سیاسی.....	۸۷
۳-۴	نسل چهارم ارتباطات سیاسی.....	۸۷
۴-۴	فازهای توسعه ارتباطات سیاسی.....	۹۱
۵-۴	گفتمان‌سازی رسانه‌ای.....	۹۳
۹۶	فصل پنجم: شناسایی گفتمان‌های متخاصم.....	
۱-۵	شکل‌گیری دو گفتمان متعارض بر سر برجام.....	۹۶
۱-۱-۵	گفتمان رسمی-دولتی.....	۹۷
۲-۱-۵	گفتمان محافظه‌کار-انتقادی.....	۹۹
۲-۵	نزاع گفتمانی پیرامون برجام.....	۱۰۱
۱-۲-۵	اجتماع و فرهنگ.....	۱۰۳
۲-۲-۵	اقتصاد و معیشت.....	۱۰۵
۳-۲-۵	تحریم‌ها.....	۱۰۶
۴-۲-۵	حوزه عمومی.....	۱۰۸
۱۱۰	فصل ششم: نزاع گفتمانی پیرامون برجام در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵.....	
۱-۶	دوره‌های سه‌گانه پژوهش.....	۱۱۰
۲-۶	زمینه آغاز نزاع.....	۱۱۱
۳-۶	مفصل‌بندی گفتمان محافظه‌کار-انتقادی در سال ۱۳۹۴.....	۱۱۲

- ۱۱۲..... ۱-۳-۶ دال گفتمانی «بی‌اعتمادی به غرب»
- ۱۱۳..... ۲-۳-۶ دال گفتمانی «عدم گشایش در امور» (انسداد و انجماد)
- ۱۱۳..... ۳-۳-۶ دال گفتمانی «پایداری تحریم»
- ۱۱۴..... ۴-۳-۶ دال مرکزی «بازرسی و نظارت»
- ۱۱۵..... ۵-۳-۶ دال گفتمانی «مطلق‌انگاری برجام»
- ۱۱۶..... ۶-۳-۶ دال گفتمانی «کدخداپاوری»
- ۱۱۷..... ۷-۳-۶ دال گفتمانی «خطوط قرمز»
- ۱۱۷..... ۸-۳-۶ دال گفتمانی «بی‌توازی»
- ۱۱۸..... ۹-۳-۶ دال گفتمانی «توافق بد»
- ۱۱۸..... ۱۰-۳-۶ دال گفتمانی «غفلت از استکبارستیزی»
- ۱۱۹..... ۱۱-۳-۶ دال گفتمانی «دست‌آورد تقریباً هیچ»
- ۱۲۰..... ۴-۶ مفصل‌بندی گفتمان محافظه‌کار- انتقادی در سال ۱۳۹۵
- ۱۲۲..... ۵-۶ مفصل‌بندی گفتمان رسمی- دولتی در سال ۱۳۹۴
- ۱۲۳..... ۱-۵-۶ دال مرکزی «رفع تحریم‌ها»
- ۱۲۳..... ۲-۵-۶ دال گفتمانی «تعامل سازنده»
- ۱۲۴..... ۳-۵-۶ دال گفتمانی «کاسبان تحریم»
- ۱۲۵..... ۴-۵-۶ دال گفتمانی «افکار عمومی»
- ۱۲۶..... ۵-۵-۶ دال گفتمانی «توافق خوب»
- ۱۲۶..... ۶-۵-۶ دال گفتمانی «حمایت رهبری»
- ۱۲۷..... ۷-۵-۶ دال گفتمانی «نفی انتظارات کاذب»
- ۱۲۸..... ۶-۶ مفصل‌بندی گفتمان رسمی- دولتی در سال ۱۳۹۵
- ۱۳۳..... فصل هفتم: نزاع گفتمانی در بازه زمانی سال ۱۳۹۶ تا آبان ۱۳۹۷
- ۱۳۴..... ۱-۷ مفصل‌بندی گفتمان محافظه‌کار- انتقادی
- ۱۳۴..... ۱-۱-۷ دال مرکزی «بدعهدی آمریکا»
- ۱۳۵..... ۲-۱-۷ دال گفتمانی «نقص و نقض»
- ۱۳۶..... ۳-۱-۷ دال گفتمانی «مقاومت و بازدارندگی»
- ۱۳۷..... ۴-۱-۷ دال گفتمانی «کدخداپاوری»
- ۱۳۷..... ۵-۱-۷ دال گفتمانی «برجام ناتمام»
- ۱۳۸..... ۶-۱-۷ دال گفتمانی «غفلت از اقتصاد مقاومتی»
- ۱۳۸..... ۷-۱-۷ دال گفتمانی «لغو برجام بعد از خروج آمریکا» (لغو برجام)
- ۱۴۰..... ۸-۱-۷ دال گفتمانی «اروپای بی‌اراده»

۱۴۰	۲-۷ مفصل بندی گفتمان رسمی-دولتی
۱۴۱	۱-۲-۷ دال مرکزی «دستاورد بزرگ»
۱۴۲	۲-۲-۷ دال گفتمانی «بدعهدی آمریکا»
۱۴۳	۳-۲-۷ دال گفتمانی «حراست از برجام»
۱۴۴	۴-۲-۷ دال گفتمانی «افراطیون داخلی»
۱۴۵	۵-۲-۷ دال گفتمانی «انسجام و اقتدار»
۱۴۵	۶-۲-۷ دال گفتمانی «همراهی اروپا»
۱۴۶	۷-۲-۷ دال گفتمانی «آواربرداری برجام»
۱۴۹	فصل هشتم: نظام های معنایی
۱۴۹	۱-۸ محورهای جدال گفتمانی
۱۵۷	۲-۸ منطق و زنجیره های هم ارزی و تفاوت
۱۶۳	۳-۸ فرایندهای برجسته سازی و حاشیه رانی در عرصه زبان
۱۶۴	۱-۳-۸ استراتژی زبانی در گفتمان محافظه کار
۱۶۵	۲-۳-۸ استراتژی زبانی در گفتمان رسمی-دولتی
۱۶۸	۴-۸ مصاف گفتمانی در عرصه برجسته سازی و حاشیه رانی زبانی
۱۷۳	فصل نهم: نتیجه گیری و جمع بندی
۱۷۳	۱-۹ اهمیت برجام از حیث گفتمانی
۱۷۴	۲-۹ نگاه گفتمانی به برجام
۱۷۶	۳-۹ سطوح دوگانه خرد و کلان و روش انجام پژوهش
۱۷۸	۴-۹ نتایج تحلیل گفتمانی
۱۷۹	۱-۴-۹ همگرایی گفتمانی برجام
۱۸۳	۲-۴-۹ واگرایی گفتمانی برجام
۱۸۶	۵-۹ نتایج برآمده از برجسته سازی و حاشیه رانی در عرصه زبان
۱۸۷	۶-۹ پارادایم های همگرا و واگرا در گفتمان رسانه ای برجام
۱۸۸	۱-۶-۹ پارادایم مقاومت
۱۹۰	۲-۶-۹ پارادایم تعامل سازنده
۱۹۲	۳-۶-۹ پارادایم دوقطبی سازی
۱۹۳	۴-۶-۹ پارادایم اقتصاد مقاومتی
۱۹۵	۷-۹ بحث و مقایسه پایانی
۱۹۹	منابع و مآخذ

مقدمه نویسندگان

هنگامی که توافق «برنامه جامع اقدام مشترک» معروف به برجام میان ایران و گروه ۱+۵ در تیرماه ۱۳۹۴ به نتیجه رسید، شاید برای بسیاری از ناظران سیاسی و بین‌المللی دستیابی به توافقی دیپلماتیک در فضایی مملو از بی‌اعتمادی، تنش و تحریم سخت و دشوار می‌نمود. بسیاری توافق برجام را یکی از مهم‌ترین توافقات دو دهه اخیر دانسته‌اند که محصول چندجانبه‌گرایی بین‌المللی و عبور جهان از یک‌جانبه‌گرایی و استثنای آمریکایی بود؛ توافقی که توانست نه تنها قدرت‌های بزرگ، بلکه جهان را در یک محور و آن هم گفت‌وگو و دیپلماسی گرد هم آورد.

هدف اصلی ایران در دیپلماسی هسته‌ای معطوف به پایان دادن به تحریم‌های اقتصادی آمریکا و کشورهای عضو شورای امنیت سازمان ملل و ایجاد اعتماد نزد کشورهای بود که نسبت به مسئله گریز هسته‌ای ایران نگران بودند.

زمانی که در ۱۸ اردیبهشت ۹۷ «دونالد ترامپ» رئیس‌جمهوری وقت آمریکا اعلام کرد واشنگتن از این توافق خارج می‌شود، جهان دیپلماسی با شوک ناشی از سیاست جدید دولت آمریکا، با وضعیت تازه‌ای مواجه شد؛ وضعیتی که در آن یک کشور، یک گروه و حتی یک شخص تلاش می‌کند تا بنیان‌های یک اجماع بین‌المللی و جهانی را به مرز فروپاشی سوق دهد. این کنش نه تنها در عرصه بین‌الملل بازتاب داشت بلکه در عرصه سیاست داخلی، به‌ویژه دوقطبی شدن موافقان و مخالفان برجام، نیز اثری قاطع بر جای گذاشت.

بعدها پیروزی «جو بایدن» در انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۰۲۰ میلادی و روی کار آمدن دولت دموکرات در آمریکا و تغییر سیاست خارجی این کشور، برجام را بار دیگر با شرایط جدیدی روبه‌رو کرد. بایدن و بسیاری از کارگزاران سیاست خارجی این کشور در دوران کارزار انتخاباتی صحبت از بازگشت به توافقات بین‌المللی من جمله برجام می‌کردند. در آن مقطع شاید برجام یکی از مهم‌ترین دستور کارهای دولت آمریکا بود؛ کما این‌که از سوی دیگر در ایران نیز برجام نقش دال مرکزی را در مجادلات گفتمانی گروه‌های سیاسی و رسانه‌ای بازی می‌کرد، طوری که هر گفتمانی صرفاً به واسطه نسبتش با برجام مورد قضاوت و ارزیابی قرار می‌گرفت.

اما هم در داخل و هم در خارج از ایران، شرایط به شیوه خطی پیش نرفت. ارزیابی موضوع هسته‌ای در ایران و خصوصاً اعمال تحریم‌های پیاپی علیه افراد و شرکت‌ها و سازمان‌های ایرانی، منجر به بروز بحران‌هایی در عرصه‌های سیاست خارجی و همچنین مسائل و تنگناهای اقتصادی در داخل شد.

به موازات این تحولات پیرامون برجام، گروه‌ها و جناح‌های سیاسی نیز موضع‌گیری و تحلیل‌های خاص خود را در قبال برجام عرضه می‌کردند، طوری که برجام را نه کاملاً تأیید کردند و نه آن را کنار گذاشتند. این وضعیت عملاً نوعی بیم و امید دائمی نسبت به مسئله برجام از یک سو و حل مناقشات هسته‌ای از سوی دیگر در بر داشته است. امید از حیث تلاش برای تحقق بیش از پیش حکمرانی خوب برای دولتی گرفتار در انواع بحران‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی داخلی و خارجی و بیم از منظر موقتی بودن آرامش و احتمال استمرار ساختار تحریم‌ها با عناوین گوناگون و چه‌بسا از دست رفتن فرصت‌های امکان جذب سرمایه‌گذاری‌های گسترده در صنایع مولد و توسعه پایدار کشور.

تا به حال بسیاری از پژوهشگران حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی به‌ویژه از منظر سیاست و روابط بین‌الملل پژوهش‌هایی پیرامون برجام به انجام رسانده‌اند؛ اما تا کنون در این خصوص پژوهش جامعی از منظر علوم ارتباطات و رسانه انجام نشده است.

از این رو پژوهش حاضر با هدف واکاوی برجام در کانتکست رسانه‌های داخلی صورت گرفته است. در این معنا یکی از حوزه‌هایی که به پدیده برجام به مفهوم عام گفتمانی آن واکنش نشان داده، همانا رسانه‌ها هستند. رسانه‌ها که خود بازتاب‌دهنده جریان‌های

مرتبط با مسئله برجام بودند در یک مناظره گفتمانی برجام را در دال مرکزی دیالوگ خود قرار داده و صحنه‌ای از معارضه را له یا علیه کنش‌های پیوستار برجام رقم زدند. در این میان مطالعه‌ای که بتواند این صحنه هم‌آوردی گفتمانی را به تصویر بکشد، شاید از ضرورت‌های شناختی تام این پیوستار بود. اکنون در اثری که پیش روی شماست سعی شده تا همگرایی و واگرایی گفتمان رسانه‌ای برجام مورد توجه قرار گیرد.

کتاب حاضر پژوهشی آکادمیک است که به مثابه یک ضرورت و اولویت و با دغدغه مطالعه کنش‌ها و واکنش‌های گفتمانی رسانه از بدو خلق برجام تا مقطع خروج آمریکا از آن، به منظور ثبت در تاریخ تعامل برجام و رسانه صورت گرفته است.

این پژوهش از حیث راهبرد متدولوژیک پیشنهاداتی به منظور معرفی برخی ابزارهای زبانی داشته تا از این طریق امکان رصد و مشاهده فرایند «برجسته‌سازی» و «حاشیه‌رانی» را در عرصه رسانه به شیوه‌ای دقیق‌تر فراهم آورد.

قطع یقین پژوهش حاضر بدون کمک و تلاش بسیاری از بزرگواران امکان نشر نمی‌یافت که لازم است از یکایک آن‌ها تشکر کنیم:

به سیاق یک پژوهش دانشگاهی لازم است از دانشکده علوم ارتباطات و مطالعات رسانه دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی و همچنین حوزه معاونت پژوهشی این دانشگاه تشکر کنیم که فرصت تحقق بخش‌هایی از این پروژه در قالب رساله دانشگاهی را فراهم کردند.

همچنین از استاد گرامی جناب آقای سید محمود نجاتی حسینی بابت مشاوره‌های دقیق و راهگشا در فرایند اجرای پژوهش کمال تشکر و سپاس را داریم.

از دانشمند فرزانه جناب آقای دکتر محمدجواد ظریف، استاد گروه مطالعات آمریکای دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران، که متن کتاب را با دقت نظر مطالعه کرده و تقریظ خردورزانه‌ای بر آن نگاشته‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنیم.

همچنین از مدیر محترم نشر نی و همکاران علمی و صبور آن انتشارات که با صرف وقت و دقت فراوان در کنار نویسندگان بودند، سپاسگزاریم.

پویا نعمت‌اللہی
محمد رضا رسولی